

ONLAYN SAVDODA YETKAZIB BERISH XIZMATI

Qodirov Abdulaziz Abduraim o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 2-kurs magistranti

Hozirgi davr ulamolari bunday savdoga joiz deb ruxsat bergan bo'lib, umumiy olganda onlayn savdo qilish joiz, faqatgina buning biroz tafsilotlari bor bo'lib, ana o'sha tafsilotlarni ko'rib chiqsak:

Al-fiqhul islamiy va adillatuhu kitobida:

شرطه ان يكون الإيجاب والقبول في مجلس واحد

“Savdoning to'g'ri bo'lish shartlaridan biri ijob va qabul bitta majlisda bo'lishidir”.

Ya'ni ijob va qabul savdoning asosiy shartlaridandir, oldim-sotdim degan shart bitta majlisda bo'lishi kerak. Mana shu o'rinda ulamolar majlisning bitta bo'lishi ikki xil ko'rinishda bo'lishini aytadilar:

- Haqiqiy;
- Hukmiy.

Haqiqiyisi ma'lum. Majlisning bitta bo'lishining hukmiy ko'rinishiga kelsak, xaridor va sotuvchi jismonan bir makonda bo'lmasada, ularning o'rtalarida tuzilayotgan aqd, ya'ni shartnoma bir-birlariga shunday darajada aniq-ravshan bo'lishi kerakki, sotuvchi nimani sotayotganligi, xaridor esa nimani olayotganligi har ikkala tarafga ham ma'lum bo'lishi zarur.

Al-fiqhul islamiy va adillatuhu kitobining davomida:

البيع بالمراسلة او بواسطة رسول يصح اتفاقا

“Savdo-sotiq murosala, ya'ni, xat-xabar yuborish orqali yoki elchi, vakil vositasida amalga oshirilishi ham ittifoqan joiz deyiladi”.

Shunga binoan internet orqali qilingan savdoda oluvchi va sotuvchi jismonan bitta makonda bo'lmasada, lekin ularning nima qilayotganligi, nimani sotayotganligi, nimani olayotganligi aniq bo'lsa, hukman bitta majlisda deb e'tiborga olinadi.

Bundan tashqari ulamolar “Bahrur-roiq” kitobida aytadilarki:

لا يصح البيع الا بمعرفة قدر المبيع والتمن ووصف الثمن، إذا كان كل منهما غير مشار إليه

“Savdo qachonki sotilayotgan mahsulotning miqdori aniq bo'lsa, masalan, 100 kg, 100 tonna, 100 metr, 100 adad va hokazo, pulning miqdori aniq bo'lsa, masalan, 100,000 so'm, 1 mln so'm, 10 mln so'm va hokazo, pulning vasfi aniq bo'lsa, masalan so'mga, dollarga yoki boshqa pul birligiga sotilayotganligi aniq bo'lsagina joiz bo'ladi. Qachonki oluvchi va sotuvchilar o'sha sotayotgan narsasini ishora qilmagan bo'lsa yoki uning muqobiliga berilayotgan pulni ishora qilmagan bo'lsa, mana shunday sotilayotgan narsaning miqdori aniq, pulning miqdori aniq, vasfi aniq bo'lgan xolatda savdo joiz bo'ladi”, deyiladi.

“Bahrur-roiq” kitobida yana shunday ibora keladi:

رجل في البيت فقال للذي في الصطح: بعته منك بكذا، فقال: اشتريت. صح اذا كان لا يلتبس الكلام للبعيد

“Bir kishi uyning ichida turib uyning tomida turgan kishiga men senga falon narsani falon so‘mga sotdim, dedi. Tomda turgan odam o‘sha narsani o‘sha miqdordagi pulga sotib oldim desa, savdo durust bo‘ladi. Shunday shart bilan durust bo‘ladiki, qachonki oralaridagi masofa sabab har ikkisinining gaplari bir-biriga iltibos bo‘lmasa, ya‘ni bir-biriga noaniq bo‘lmasdan sotuvchining gapini oluvchi to‘liq, aniq tushunsa, oluvchining gapini sotuvchi aniq tushunsagina hech qanday muammosiz savdo durust bo‘ladi”.

ولو تعاقد البيع وبينهما النهر يصح البيع وان كان نهرًا عظيمًا تجري فيه السفن

“Oluvchi va sotuvchining o‘rtasida savdo-sotiq shartnomasi bo‘lsayu, vaholanki, oralarida daryo bo‘lsa, biri daryoning bir tomonida, ikkinchisi boshqa tomonida turgan bo‘lsa, ularning orasidagi savdo durust bo‘ladi, garchi u daryo o‘rtasida kemalar o‘tadigan darajada katta bo‘lsa ham, qachonki, yuqorida aytganimizdek ularning gaplarida iltibos bo‘lmasa, ya‘ni, bir-biriga noaniqlik bo‘lmasa, har ikkisi bir-birininig aytgan gapini to‘liq anglagan bo‘lsa”.

وقد تقلل الرأي في أمثال هذه الصورة على أنه ان كان البعد بحال يوجب الناس ما يقول كل واحد منهما لصاحبه يمنع وإلا فلا

“Bunday sur‘atlarda shu narsa aniqki, oluvchining va sotuvchining o‘rtasidagi masofa bir-birining gapini tushunmay qoladigan darajada bo‘lsa, mana shu o‘rinda savdo mumkin emas, bu savdo joiz bo‘lmaydi. Illo, unday bo‘lmasa ya‘ni, har ikki taraf ham bir-birining aytgan gaplarini aniq tushunsa, bu savdo joiz bo‘ladi”.

وعلى هذا الستر بينهما الذي لا يمنع الفهم والسماع لا يمنع البيع

“Shunga binoan oluvchi va sotuvchining o‘rtasidagi to‘siq bir-birining gapini eshitishdan, fahmlashdan man qilmaydigan bo‘lsa, savdoni man qilmaydi”. Ikkala tomon bir-birining gapini yaxshi tushungan, anglagan bo‘lsa, bu savdo joiz bo‘ladi.

Demak, ushbu ma‘lumotlardan, mana shu iboralardan shuni xulosa qilish mumkin bo‘lar ekanki, hozirgi davrda bir shaharda turib ikkinchi bir shahardagi odam bilan falon narsani oldim yoki falon narsani sotdim deyilsa, mahsulotning miqdori aniq, beriladigan pulning miqdori aniq, uning vasfi aniq va hokazo hamma narsa ochiq-ravshan bo‘ladigan bo‘lsa, bu savdo joiz savdo bo‘ladi. Shuni ham qo‘shimcha tarzda aytib qo‘yishimiz kerak, ulamolar zamonaviy aloqa vositalari bilan qilinadigan savdoda quyidagilarni ta‘kidlab o‘tadilar:

“Savdo onlayn tarzda amalga oshirilganidan keyin xaridor mahsulotni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan paytda, qo‘liga olgan paytda tovar sotuvchi aytgan sifatlarga ega bo‘lmasa yoki sotuvchi aytgandek talabga javob bermaydigan bo‘lsa, bu holatda xaridor ixtiyorli bo‘ladi”. Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning bir hadislari bor:

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: "من اشترى شيئاً لم يره فهو بالخيار إذا رآه".

Abu Hurayra (r.a)dan rivoyat qilinadi, u kishi aytdilar:

Rasululloh sollallohu alayhi vasallam dedilar: **“Kim ko‘rmagan narsasini sotib olsa, uni ko‘rgan paytida ixtiyorli bo‘ladi”.**

Boshqa bir rivoyatda:

"من اشترى شيئا لم يره فهو بالخيار إذا رآه إن شاء أخذه وإن شاء تركه".

"Bir odam ko'rmagan narsasini sotib olgan bo'lsa ko'rgan paytda ixtiyorli bo'ladi, xohlasa (o'sha narxga) olsin, xohlasa tark qilsin" deydi.

Internet orqali savdo qilingach xaridor mahsulotni qo'lga olgan paytda u sotuvchi aytgan sifatlarga ega emas bo'lib chiqdi, yoki qandaydir kamchiligi borligi ma'lum bo'ldi, mana shu o'rinda xaridor ixtiyorli bo'ladi. Xohlasa o'sha kelishilgan narxga olishi mumkin, xohlamasa olmasligi ham mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida aytilgan shartlar asosida zamonaviy aloqa vositalari, shu jumladan telefon, internet orqali savdo qilish joiz bo'ladi.

Sotilgan buyumni yetkazib berishga kelsak, toavarning yetkazib berilishi oldi-sotdi shartnomasida ko'rsatilgan, sotuvchiga majburiy bo'lgan eng muhim vazifalardan biri bo'lib, u joriy narx yetkazib berilganda yoki uni kechiktirish yoxud bo'lib-bo'lib to'lashga kelishilganda yuzaga chiqadi. Sotilgan narsani xaridorga yetkazib berish qachonki sotuvchi uni xaridorga bo'sh, ya'ni biror ishlar bilan band bo'lmagan holda yetkazgandagina yuzaga chiqadi. Bu gapning ma'nosi shuki, mahsulot to'laligicha mulk qilib, unga to'liq egalik qila olish bilan yetkazilishi kerak. Agar sotilgan narsa biror narsa bilan mashg'ul bo'lsa, yetkazib berish durust bo'lmaydi. Balki, sotuvchi mahsulotni uni ushlab turgan ishlardan bo'shatib, tashvishsiz yetkazib berishga majbur⁸⁷.

Sotilgan buyumni band bo'lish shakllaridan biri uning sotuvchi tomonidan tuzilgan ijara shartnomasining predmeti bo'lishidir. Agar xaridor ijara muddati tugaguniga qadar kutishga rozi bo'lsa, undan oldin yetkazib berishni talab qilishga haqli emas. Lekin ijara muddati tugashini kutish va so'ng mahsulotni yetkazib berilishi sharti bilan mahsulotning pulini o'zida ushlab turishga haqli.

Shuningdek sotilgan narsa yetkazib berilishi kerak bo'lganidek, uning aksessuarlari ham yetkazib berilishi kerak, shu sabab, urf-odatga ko'ra sotilgan narsani o'z aksessuarlarining hammasi bilan birga yetkazib berilishi lozim bo'ladi⁸⁸.

Egalik hukmi kayliy, vazniy yoki sanaladigan narsalardan iborat o'xshashi bor narsalar va ko'chmas mulkka o'xshash boshqa narsalar orasida farq qiladi. Ko'chmas mulk egaligida, agar u sotuvchining matohlaridan holi bo'lsa, uni bo'shatish kifoya qiladi. Lekin sotuvchi xaridorga hovli va undagi narsalarni ham olishga izn bersa, topshirish durust bo'ladi. Chunki matoh sotuvchining huzurida vadi'a bo'ladi.⁸⁹

Molikiylar, shofeiylar va hanbaliylarning ko'pchiligi kayliy, vazniy va ma'dud narsalarni olish o'lchov, vazn yoki sanashni bajarish bilan bo'ladi, deyishadi⁹⁰. Bunga dalil Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadis: Rasululloh sollallohu alayhi vasallam aytdilar: **"Agar sotsangiz o'lchab sotinglar, agar sotib olsangiz,**

⁸⁷ Qarang: "مجلة الأحكام العدلية" - 262, 269, 276-moddalar, Ibn Obidin hoshiyasi 4/562 va al-Qalyubiy hoshiyasi 2/216.

⁸⁸ Sud qarorlari jurnali, maqolalar: 47 va 48.

⁸⁹ Qarang: "Hoshiya Ibn Obidin", 88/4, "Al-Fatova Al-Hindiya" 87/3, "Hoshiya Al-Qalyubi" 216/2.

⁹⁰ Qarang: "Al-Sharh as-Saghiir" 2/71, "Mug'ni al-Muhtaaj" 2/73, "Al-Mug'niy" 6/186. 5

o'lchab olinglar"⁹¹. Boshqa bir hadisda Rasululloh sollallohu alayhi vasallam taomni unda ikki so' amali bajarilmagunicha sotishdan qaytardilar: sotuvchining so'i va xaridorning so'i.⁹²

Hanafiylar kayliy, vazniy, sanaladigan narsalarning va boshqa narsalarning orasini ajratmadilar, chunki taxliya hammasida qabz hisoblanadi. Bu Imom Ahmaddan ham rivoyat qilingan⁹³.

Ikkinchi bo'lim: elektron shartnomada sotilgan mahsulotni yetkazib berish va uni qabul qilib olish.

Internet orqali amalga oshiriladigan savdoda, agar savdo avtomatlashtirilgan hisob dasturi yoki raqamli ma'lumotlar ko'rinishidagi ma'lumot bo'lsa, masalan, Qur'oni karim dasturini sotib olishga o'xshash. Bu ko'rinishda sotilgan narsa internetning o'zi orqali xaridorga yetkazib berilishi mumkin. Internet orqali qurilmaga yuklab olinadi xolos.

Qurilish materiallari, mebellar, jihozlar yoki raqamli bo'lmagan boshqa narsalar kabi oddiy usullar bilan olinishi kerak bo'lgan elektron shaklda sotiladigan tovarlarning ikkinchi turiga kelsak, ularni Internet orqali xaridorning shaxsiy qurilmasiga yuklab bo'lmaydi. Ibn Qudoma aytadilar: "Hamma narsani qabz qilish o'ziga ko'ra bo'ladi"⁹⁴. Yetkazib berish esa oldi-sotdi shartnomasida ko'rsatilgan joyda va vaqtda amalga oshiriladi. Ko'pincha shartnomada yetkazib berish joyi va vaqti ko'rsatilgan bo'ladi. Agar sotuvchi o'z majburiyatini buzsa, sotilgan narsani o'z vaqtida yoki belgilangan joyiga yetkazib bermasa, xaridor sotuvchidan to'lagan pulini qaytarishini so'rashga haqli, ba'zilarida esa o'z vaqtida belgilangan tizimlar mavjud.

Elektron tijoratda aytilishicha, agar sotuvchi yetkazib berish muddatlariga rioya qilmasa, u to'langan summani va undan kelib chiqadigan xarajatlarni xaridorga qaytarishi kerak. Elektron tijoratda ko'zda tutilgan qoidalardan biri shundaki, mobodo sotuvchida talab qilinadigan mahsulot yoki xizmat mavjud bo'lmagan taqdirda, shartnomada ko'rsatilgan yetkazib berish muddatidan 24 soat oldin xaridorga bu haqda xabar beradi va egasiga to'lagan miqdorni to'liq qaytarib beradi.

Elektron shartnomalarda tovar kafolati. Shartnoma internet orqali tuzilgandan so'ng uning belgilangan vazifalarini amalga oshirish talab etiladi. Shartnomaning ushbu vazifalaridan biri sotilgan buyumni xaridorga xoh pochta orqali, xoh yetkazib berish muassasasi orqali yoki to'g'ridan-to'g'ri tarmoq orqali yetkazib berish hisoblanadi. Tovar yoki mahsulotning tabiati bunday uzatishni qabul qilsa albatta.

⁹¹ Imom Buxoriy uni "Savdo kitobi"ning "Sotuvchi va mu'tiyning ustidagi kayl bobida"da rivoyat qilgan 88/3. - Imom Ahmad "Al-Musnad"da 75/1 va Bayhaqiy "Savdo kitobi"ning 88/3-dagi "Taomni kaylda o'lchab sotib oladigan kishi" bobida rivoyat qilingan. Al-Sunan Al-Kubradan 315/5 va Darqutniy Savdo kitobi 8/3da keltirib o'tgan.

⁹² Ibn Moja uni "Savdo kitobi"ning 750/2 da "Agar u qabz qilmagan bo'lsa, oziq-ovqat sotishning haromligi" haqidagi o'rinda rivoyat qilgan va Bayhaqiy uni "Savdo kitobining" 316/5 bobiga kiritgan. (Qarang: "Sahih al-jomi as-sag'ir" va uning qo'shimchasi 1166/2).

⁹³ Qarang: "Fatovoi Hindiyya"16/3. "Mug'niy" 186/6.

⁹⁴ Al mug'niy asari 186/6

Elektron tijorat sohasidagi ayrim me'yoriy hujjatlar⁹⁵da mahsulot duch kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni sotuvchi o'z zimmasiga olishi va sotuvchini javobgarlikdan ozod qilishning har qanday ko'rinishlari o'z kuchini yo'qotishi belgilab qo'yilgan.

Sotuvchi sotilgan narsaga kafolatni shartnomada belgilamagan taqdirda ham berishga majburdir. Aksincha, agar sotuvchi sotilgan narsaga kafolat bermasligi shartini ilgari surgan bo'lsa, bu savdo haqiqiy emas hisoblanadi, fosid bo'ladi.

Shuningdek, sotuvchi sotilgan buyumdagi yashirin nuqsonlarni, ya'ni sotilgan narsani olishdan oldin xaridor bilmagan va ularni ko'rmagan yashirin yoki ko'rinib turgan nuqsonlarga ham javobgar bo'ladi. Mana shunday aybli holatda xaridor xariddan voz kechishi mumkin⁹⁶ va sotuvchi bundan kelib chiqadigan xarajatlarni o'z zimmasiga oladi. Elektron tijorat operatsiyalarida sotuvchi shartnomani tuzishdan oldin xaridorga ko'plab ma'lumotlarni, jumladan, tijorat kafolatlari va sotishdan keyingi xizmat ko'rsatish shartlarini aniq va tushunarli tarzda taqdim etishi kerak.

Shu sababli, keng qo'llaniladigan shartnomalar mijozning sotuvchi tomonidan beriladigan kafolatga bo'lgan huquqini va uning tarmoqdagi ba'zi shartnomalarda nazarda tutilgan shartnoma kafolatiga ega ekanligini tasdiqlashga intiladi. Masalan, bu haqda tijorat markazi (Infonie)⁹⁷ning o'ninchi bandi (Ittifoq qilingan kafolatlar) to'g'risidagi shartlarida aytib o'tilgan: Iste'molchi mahsulotni ishlab chiqaruvchisi tomonidan qabul qilingan kafolatlardan foydalanadi. Bu esa ushbu kafolat to'g'risidagi asosiy shartlarga va mahsulotlarni tavsiflash uchun hamkorlik qiluvchi tarmoqdagi qoidalarga muvofiq keladi.

Shuningdek, o'n birinchi band an'anaviy kafolatlar shartlari yashirin nuqsonlar bo'yicha belgilangan kafolatni kamaytirmasligi yoki bekor qilmasligini nazarda tutadi⁹⁸.

Shar'iy aqdda mahsulotga kafillik sotuvchining zimmasida bo'ladi. Sotuvchi mahsulotni egasiga yetkazmagunicha undan zominlik ketmaydi. Sotuvchi mahsulotning halokatga duch kelishi borasida mas'ul bo'lib, uning halokatga uchrashi sotuvchining o'zining tarafidan bo'lganmi, yoki samoviy ofat tufaylimi, farqi yo'q.

⁹⁵ Tunis qonunlari.: Beshinchi bob. 34-modda. – Qarang: Informatika va aloqaga oid huquqiy matnlar to'plami, 24 B.

⁹⁶ Tunis qonunining beshinchi bobining 32-moddasiga qarang.

⁹⁷ Infonie - bu 1995 yil yanvar oyida taqdim etilgan yangi tizim bo'lib, u interaktiv va multimediya dasturlari diffuzer ansamblini qamrab olgan.

⁹⁸ Internet orqali shartnoma tuzishning maxfiyligi, Abdel Vahhob Badri, Elektron kontraktlar, Uyushma tomonidan chiqarilgan kompyuter davri jurnali. 107 B.